

WOJCIECH STASZEWSKI

Ochrona polskich grobów i cmentarzy na terytorium Uzbekistanu w świetle dwustronnych regulacji traktatowych

Protection of Graves and Cemeteries on the Territory of Uzbekistan in the Light of Bilateral Treaty Provisions

Abstract

The protection of graves and cemeteries as places of burial is an essential element of the care of the national heritage and an expression of the formation of the national memory. Therefore, efforts to commemorate and protect the graves of Poles buried outside Poland are extremely important. Uzbekistan has numerous burial sites of Polish soldiers and civilians, as many military units of the emerging Polish army in the USSR were stationed there. This paper lists and analyses bilateral treaty provisions relating to cooperation in the protection of graves and cemeteries. It examines whether international agreements between Poland and Uzbekistan have provided a formal basis for such cooperation, and how this cooperation is carried out.

KEYWORDS: protection of graves and cemeteries, Polish-Uzbek relations, Polish treaty practice, treaty relations between Poland and Uzbekistan

SŁOWA KLUCZOWE: ochrona grobów i cmentarzy, stosunki polsko-uzbeckie, polska praktyka traktatowa, stosunki traktatowe Polski z Uzbekistanem

WOJCIECH STASZEWSKI – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
ORCID – 0000-0002-4139-3475, e-mail: wojciech.staszewski@kul.pl

1 | Wprowadzenie

Miejsca pochówku Polaków, biorąc pod uwagę zarówno pamięć o dziedzictwie narodowym, jak i szacunek dla szczątków ludzkich, stanowi, jak zauważa Mariusz Czyżak, „dobro szczególne, zasługujące na ochronę prawną”^[1]. Należy też podkreślić, że Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.^[2] w preambule wyraża wdzięczność „naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartości” oraz zobowiązuje, „by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku”. Stąd też szczególnie istotne są podejmowane działania na rzecz upamiętnienia i ochrony miejsc pochówku Polaków położonych poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej.

Terytorium, gdzie znajduje się wiele mogił Polaków jest obecny Uzbekistan, będący miejscem rozlokowania polskich jednostek tworzącej się Armii Polskiej w ZSRR pod koniec lutego 1942 r. Rozmieszczono tam: sztab Armii (w rejonie Jangi-Jul), Centrum Wyszkożenia Armii (przy stacji Wriewskaja), Ośrodka Organizacyjnego Armii (w Guzar), 6. Dywizji Piechoty (w Szachrisabz), 7. Dywizji Piechoty (w Karmana), 9. Dywizji Piechoty (w Margiełan). Niezwłocznie wokół miejsc ulokowania jednostek wojskowych zaczęli zbierać się cywile i tworzone były szkoły junaczek i junaków, Pomocnicza Służba Kobiet, szkoły, sierocińce, szpitale itp.^[3]. Niestety złe warunki bytowe i klimatyczne spowodowały szerzenie się chorób i śmierć wielu Polaków. Z danych statystycznych wynika, że w lutym 1942 r. odsetek chorych wynosił 39% stanu osobowego wojska, a śmiertelność chorych sięgała aż 17,5%. Zmarłych wojskowych chowano zarówno na mogiłach indywidualnych na miejscowych cmentarzach w wydzielonych kwaterach, a czasami w zbiorowych grobach, jak też na tworzonych cmentarzach wojskowych^[4].

Należy przy tym zaznaczyć, że z polską obecnością w Uzbekistanie mieliśmy do czynienia już wcześniej, jeszcze przed umiejscowieniem tam

¹ Mariusz Czyżak, „Prawna ochrona grobów i cmentarzy wojennych w polskim systemie prawnym” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 2 (2011): 50.

² Tekst Konstytucji – Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

³ Regina Piątek, Jerzy Platajs, *Polskie cmentarze wojenne w Uzbekistanie* (Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, 2011), 7. Zob. też: Andrzej K. Kunert, „Przedślowie”, [w:] Krzysztof Hejke, *Uzbekistan. Polskie Cmentarze Wojenne* (Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, 2011), 10-11.

⁴ Piątek, Platajs, *Polskie cmentarze wojenne w Uzbekistanie*, 7-8. Zob. też: Kunert, „Przedślowie”, 13-14.

polskich żołnierzy, co było związane z migracją obywateli polskich na obszarze ZSRR, zwalnianych z więzień i łagrów na mocy tzw. amnestii z dnia 12 sierpnia 1941 r. Warto zauważyć, że są różne dane co do skali zwolnionych osób oraz tych, które nie odzyskały wolności.

Tabela. Polacy zwolnieni na mocy amnestii z dnia 12 sierpnia 1941 r. w zależności od źródła według stanu na październik 1941 r.

Kategoria	Raport Ł. Berii	Raporty terenowych organów NKWD	Informacje A. Wyszyńskiego przedstawione ambasadorowi S. Kotowi o podlegających amnestii
Uwięzieni	50 295	51 257	71 481
Deportowani	265 248	254 437	291 137
Jeńcy	26 297	26 297	25 314
Podlegający amnestii w sumie	391 575	–	387 932
Nie zwolnieni	49 735	50 632	42 421

Źródło: Daniel Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940-1943* (Warszawa: Wydawnictwo NERITON-Institut Historii PAN, 1999), 187.

Zwolniono wówczas wielu Polaków, którzy odzyskali wolność i prawo do swobodnego poruszania się po terytorium ZSRR (poza pasem przygranicznym, strefami zamkniętymi oraz objętymi działaniami wojennymi, a także miastami pierwszej i drugiej kategorii)^[5]. Wiele osób z chwilą odzyskania wolności opuściło północne rejony ZSRR i udało się w kierunku południowo-wschodnim, w tym do Uzbeckiej SRR^[6]. Warto dodać, że ogromna fala migracji Polaków i chęć jej powstrzymania przez władze radzieckie doprowadziły do wydania nakazu kierowania wszystkich Polaków na teren Uzbekistanu^[7]. Wycieńczenie, brak odporności na miejscowe choroby, ciężkie warunki sanitarne i klimat spowodowały liczne zgony przybyłych osób^[8].

⁵ Daniel Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940-1943* (Warszawa: Wydawnictwo Neriton-Institut Historii PAN, 1999), 192.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, 202 i 206-209.

⁸ Ibidem, 203-205. Zob. też: Kunert, „Przedślowie”, 14.

Należy nadmienić, że wielu Polaków w te rejony przybyło wcześniej, w tym m.in. służący w armii carskiej, zesłańcy polityczni (uczestnicy powstania styczniowego), jeńcy wojenni w czasie I wojny światowej z armii austriackiej i niemieckiej (służący w nich Polacy)^[9].

Terytorium Uzbekistanu stało się miejscem pochówku licznych polskich wojskowych i cywilów. Niezbędne stało się zatem stworzenie ram prawnych w zakresie upamiętnienia i ochrony tych miejsc. Trzeba też mieć na względzie, że przemiany społeczno-polityczne w Europie Środkowej i Wschodniej po 1989 r. oraz ukształtowanie się wielu państw po byłym ZSRR^[10] spowodowało potrzebę ułożenia stosunków pomiędzy „nową” Polską a powstałym i uznanym przez Polskę w 1991 r. Uzbekistanem^[11], a także umożliwiło podjęcie działań zmierzających do uzgodnienia umowy dotyczącej ochrony grobów i cmentarzy oraz współpracy w tym zakresie.

Niezbędne jest odnotowanie, że na terytorium Polski pochowanych jest wielu żołnierzy pochodzenia uzbeckiego, którzy walczyli w szeregach Armii Radzieckiej^[12].

Niniejszy artykuł ma na celu nie tylko wskazać dwustronne regulacje traktatowe, które dotyczą ochrony grobów i cmentarzy, ale także dokonać ich analizy oraz udzielić odpowiedzi na pytanie badawcze, czy zawarte w stosunkach polsko-uzbeckich umowy międzynarodowe stworzyły właściwe ramy prawne dla przedmiotowej współpracy oraz jak ta współpraca

⁹ Zob. szerzej: Shodmonkuł D. Pirimkułow, „Polacy w historii Uzbekistanu”, [w:] *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. Tadeusz Bodio (Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2001), 51 i nast.

¹⁰ Zob. Lech Antonowicz, „Rozpad ZSRR ze stanowiska prawa międzynarodowego” *Państwo i Prawo*, nr 9 (1992). Zob. też: Karol Karski, *Rozpad ZSRR a prawo międzynarodowe* (Warszawa: Bellona, 2015), 122 i n.; Eugeniusz Zieliński, „Proces odrodzenia narodowego i państwowego republik”, [w:] *Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, red. Eugeniusz Zieliński (Warszawa: Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa, 1993), 7 i n.

¹¹ Uchwała Rady Ministrów RP nr 170/91 (w sprawie uznania przez Rzeczpospolitą Polską Republiki Armenii, Republiki Azerbejdżanu, Republiki Białoruś, Federacji Rosyjskiej, Republiki Kazachstanu, Republiki Kirgistanu, Republiki Mołdawii, Republiki Tadżykistanu, Turkmenistanu i Republiki Uzbekistanu), przyjęta w Warszawie w dniu 27 grudnia 1991 r. Kinga Stasiak, Wojciech Sz. Staszewski, Anna Szarek-Zwijacz, *Stosunki polsko-armeńskie. Wybór dokumentów z wprowadzeniem* (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2017), 27-29.

¹² M.in. gen. mjr Sabir Rachimow, który spoczywa na cmentarzu w Gdańsku Oliwie. Witold Śmidowski, „Stan i perspektywy rozwoju polsko-uzbeckich stosunków politycznych”, [w:] *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, 390.

przebiega. Realizując zamierzone cele posłużono się przede wszystkim metodą prawno-dogmatyczną.

2 | Stosunki dyplomatyczne i Traktat o przyjaźni i współpracy

Po uznaniu przez Rząd RP Uzbekistanu nastąpiło nawiązanie stosunków dyplomatycznych między Polską a Uzbekistanem w dniu 19 marca 1992 r. na szczecelu ambasad^[13]. Intensyfikacja wzajemnych stosunków nastąpiła w 1995 r. podczas wizyty prezydenta Islama Karimowa w Polsce, podczas której doszło do podpisania wielu porozumień międzynarodowych, w tym w dniu 11 stycznia 1995 r. szczególnie ważnej dla relacji dwustronnych umowy – Traktatu o przyjaźni i współpracy^[14]. W preambule umowy odwołano się do tradycyjnej przyjaźni łączącej oba narody oraz wyrażono pragnienie odtworzenia i wszechstronnego rozwijania cennych wartości stosunków dwustronnych. Traktat stworzył formalne podstawy dla rozwoju współpracy w różnych dziedzinach^[15]. Kluczowe znaczenie dla przedmiotowych rozważań ma art. 11 Traktatu odnoszący się do współpracy kulturalnej. Strony stwierdziły, że będą popierać wszechstronny rozwój współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty oraz zobowiązały się do wzajemnej ochrony dóbr kultury obu narodów, stosując istniejące światowe i europejskie standardy, określone w konwencjach UNESCO, dokumentach

¹³ Ambasadę RP w Taszkiencie ustanowiono na podstawie zarządzenia Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 18 marca 1994 r., a otwarto w 1996 r. W 2002 r. został akredytowany w Polsce ambasador Republiki Uzbekistanu z siedzibą w Berlinie. Od 2004 r. działa w Warszawie ambasada Republiki Uzbekistanu. *Stosunki dyplomatyczne Polski*. Informator, t. III, Azja, Zakaukazie, Australia i Oceania 1918-2009, red. Krzysztof Szczepanik, Anna Herman-Łukasik, Barbara Janicka (Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Biuro Archiwum i Zarządzania Informacją, 2010), 252.

¹⁴ Traktat o przyjaźni i współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Uzbekistanu, sporządzony w Warszawie w dniu 11 stycznia 1995 r. Wszedł on w życie – zgodnie z postanowieniami art. 20 ust. 1 Traktatu – w dniu 20 listopada 1995 r. Tekst: Dz. U. z 1996 r., Nr 26, poz. 115.

¹⁵ Zob. Śmidowski, „Stan i perspektywy rozwoju polsko-uzbeckich stosunków politycznych”, 392-393.

KBWE i innych umowach międzynarodowych. Uzgodniono także, że kontrahenci będą, na podstawie istniejących między nimi umów i programów, intensyfikować i rozbudowywać wymianę kulturalną na wszystkich szczeblach – w szczególności będą popierać współpracę między stowarzyszeniami twórców i artystów, instytucjami i organizacjami kulturalnymi oraz bezpośredni kontakt pomiędzy polskimi i uzbeckimi artystami i twórcami. W dodatku – co szczególnie istotne i co wymaga podkreślenia – strony zobowiązały się otoczyć szczególną opieką historyczne miejsca i dobra kultury związane z historią i tradycjami drugiego państwa-kontrahenta umowy.

Traktat stworzył ramy prawne polsko-uzbeckiej współpracy w dziedzinach stanowiących zainteresowanie obu stron, a także podstawy do przyjęcia innym umów odnoszących się do różnych aspektów wzajemnej współpracy, w tym zakresie ochrony grobów i cmentarzy.

3 | Umowa o współpracy kulturalnej i naukowej

W dniu 11 stycznia 1995 r. została zawarta także Umowa o współpracy kulturalnej i naukowej^[16]. W porozumieniu tym uzgodniono ramy prawne współpracy kulturalnej i naukowej opierając się, jak stwierdzono w art. 1, na zasadach poszanowania jednostki, wolności sumienia i wyznania, swobodnej autoekspresji, uznania ważności duchowych i kulturowych wartości, otwartości i tolerancji oraz nadrzędności prawa. Zawarto w niej – co szczególnie istotne dla prowadzonych rozważań – zobowiązanie stron do podejmowania wysiłków na rzecz ochrony integralności terytorialnej narodowego dziedzictwa kulturowego obydwu państw oraz zachowania i konserwacji na swoim terytorium przedmiotów stanowiących zabytki i wartości kulturalne drugiego kontrahenta (art. 13)^[17].

¹⁶ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Uzbekistanu o współpracy kulturalnej i naukowej, podpisana w Warszawie w dniu 11 stycznia 1995 r. Weszła ona w życie – zgodnie z postanowieniami art. 19 Umowy – w dniu 22 maja 1996 r. Tekst: Dz. U. z 1996 r., Nr 114, poz. 543.

¹⁷ Szerzej na temat postanowień umowy pisze: Śmidowski, „Stan i perspektywy rozwoju polsko-uzbeckich stosunków politycznych”, 393-394.

4 | Umowa o wzajemnej ochronie miejsc spoczynku i pamięci ofiar wojny i represji

W tym samym dniu, tj. 11 stycznia 1995 r. podpisana została Umowa o wzajemnej ochronie miejsc spoczynku i pamięci ofiar wojny i represji^[18]. Przed analizą jej postanowień warto zauważyć, że w jej tytule użyto sformułowania „ofiar wojny i represji”, a tym samym odniesiono się do wydarzeń historycznych, które miały istotny wpływ na miejsce pochówku wielu osób.

W porozumieniu strony podkreśliły w preambule, że uzgodniły ją „[...] spełniając wolę swoich narodów, które zawsze w czci i poszanowaniu zachowywały miejsca spoczynku poległych i pomordowanych oraz pamięć o ich czynach”, a także „pragnąc w godny sposób uczcić miejsca wiecznego spoczynku tak osób cywilnych jak i wojskowych pochowanych na terytoriach państwowych obu Umawiających się Stron [...]”. Jej celem jest usunięcie nierozpoznawalnych jeszcze „białych plam” we wzajemnych relacjach, jak też zbliżenie obu narodów i ustanowienie między nimi przyjaznych kontaktów. Zawierając umowę kierowano się zarówno postanowieniami Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Uzbeką o przyjaźni i współpracy, a także odpowiednimi postanowieniami Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r.^[19], a także protokołów dodatkowych do tych Konwencji z dnia 26 września 1977 r.^[20].

¹⁸ Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Uzbekistanu o wzajemnej ochronie miejsc spoczynku i pamięci ofiar wojny i represji, podpisana w Warszawie w dniu 11 stycznia 1995 r. Weszła ona w życie – zgodnie z postanowieniami art. 8 ust. 1 Umowy – w dniu 30 czerwca 1995 r. Wojciech Sz. Staszewski, „Dwustronne umowy o ochronie grobów i cmentarzy zawarte przez Polskę”, [w:] *Prawo międzynarodowe publiczne. Studia i materiały*, t. II, red. Kinga Stasiak, Wojciech Sz. Staszewski, Anna Szarek-Zwijacz (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2019), 214-217.

¹⁹ Konwencje o ochronie ofiar wojny (I. Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych i chorych w armiach czynnych, II. Konwencja Genewska o polepszaniu losu rannych, chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu, III. Konwencja Genewska o traktowaniu jeńców wojennych, IV. Konwencja Genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny), podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r. Tekst: Dz. U. z 1956 r., Nr 38, poz. 171, załącznik.

²⁰ Protokoły Dodatkowe do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r. Tekst: Dz. U. z 1992 r., Nr 41, poz. 175.

Zostały w niej określone, jak wskazuje art. 1 Umowy, zasady, którymi strony mają kierować się przy rozwiązywaniu wszelkich problemów związanych z odszukiwaniem, rejestracją, urządzeniem, zachowaniem w należytym stanie i utrzymaniem na przyszłość miejsc spoczynku i pamięci żołnierzy oraz osób cywilnych, jak również przy ewentualnych pracach ekshumacyjnych i ponownym pochowaniu odnalezionych szczątków zwłok. Strony postanowiły też, że będą wymieniać za pośrednictwem upoważnionych przedstawicieli władz cywilnych i wojskowych pełne posiadane informacje dotyczące położenia miejsc spoczynku i pamięci, ich liczby i wielkości oraz danych osobowych poległych i pomordowanych, oraz wszelkie inne dane dotyczące tych osób. W dodatku kontrahenci uzgodnili, że ustalą listę miejsc spoczynku i pamięci, przy czym biorąc na siebie odpowiedzialność za utrzymanie tych miejsc w należytym porządku, zgodnie z normami i standardami międzynarodowymi oraz zwyczajami narodowymi i religijnymi. Ustalono też, że przy ujawnianiu nowych miejsc spoczynku będą one chronione przez każdego z kontrahentów, a umieszczenie tych miejsc w oficjalnych listach będzie dokonywane za wzajemną zgodą upoważnionych przedstawicieli stron.

Kontrahenci zobowiązali się na swoim terytorium państwowym do opieki nad miejscami spoczynku i pamięci żołnierzy oraz osób cywilnych drugiej strony w zakresie odpowiadającym normom i standardom międzynarodowym. Te przedsięwzięcia w zakresie opieki obejmują ustawianie znaków pamiątkowych (zarówno narodowych, jak i religijnych) na tych miejscach, zazielenienie grobów i cmentarzy oraz utrzymanie ich w należytym porządku. Mogą być – za zgodą stron – stosowane również inne formy upamiętnienia poległych i pomordowanych^[21]. Państwa będą sprzyjać ustawianiu pomników i innym formom uczczenia pamięci poległych i pomordowanych w miejscach ich spoczynku na terytorium państwowym drugiej strony. Ustalono, że państwa będą niezwłocznie się informować za pośrednictwem upoważnionych przedstawicieli o wszystkich przypadkach wandalizmu na miejscach spoczynku i pamięci, jak też podejmować działania w celu ich ukrócenia i zapobiegania w przyszłości, a także likwidować skutki tych aktów i karać sprawców.

²¹ Zasady finansowania w tym zakresie będą uzgadniane w każdym przypadku indywidualnie przez strony. Z kolei nakłady finansowania poniesione przez jedną ze stron mogą być częściowo lub w całości zrekompensowane przez drugiego kontrahenta w dowolnej uzgodnionej formie (art. 6 ust. 2).

Umowa przewiduje w art. 3, że w celu przekazania szczątków zwłok żołnierzy i osób cywilnych do pochowania w ojczyźnie ich ekshumacja będzie przeprowadzana wyłącznie na prośbę właściwych władz jednej ze stron, za zgodą władz drugiej strony, na terytorium której one spoczywają oraz na życzenie bliskich krewnych tych osób. Po uzyskaniu stosownej zgody na przeprowadzenie ekshumacji i przekazanie drugiej stronie szczątków zwłok żołnierzy i osób cywilnych kontrahenci za pośrednictwem upoważnionych przedstawicieli uzgodnią procedurę związaną z prowadzeniem ekshumacji i przekazaniem szczątków zwłok oraz sporządzą stosowny protokół. W dodatku ekshumacja mająca na celu pochowanie w ojczyźnie szczątków zwłok osób poległych i pomordowanych będzie przeprowadzana przez właściwych przedstawicieli kontrahentów^[22].

W przypadku zmiany miejsc spoczynku szczątków zwłok poległych i pomordowanych na terytorium państwa, na którym zostały one pochowane, mogą być dokonywane tylko w wyjątkowych sytuacjach, zgodnie z decyzją właściwych władz państwa, na którego terytorium znajduje się miejsce spoczynku. O takiej zmianie powinny być niezwłocznie poinformowane władze drugiej strony porozumienia. Dokonywanie tego typu ekshumacji ma być przeprowadzane przez właściwe władze stron, przy przestrzeganiu zasad przyjętych w państwie miejsca ekshumacji wraz ze sporządzeniem właściwych dokumentów (art. 4)^[23].

Umowa o wzajemnej ochronie miejsc spoczynku i pamięci ofiar wojny i represji zawiera także w art. 5 postanowienia dotyczące działań mających na celu ustalenie danych osobowych poległych i pomordowanych, a także ich upamiętnienia, w tym m.in. przyjęcia specjalnych grup roboczych i zapewnienia niezbędnych warunków dla ich działalności, udzielanie możliwej pomocy i poparcia^[24], dostępu do źródeł informacji dotyczących miejsc spoczynku.

Kontrahenci zobowiązali się do finansowania wszelkich przedsięwzięć związanych z opieką i utrzymaniem miejsc spoczynku i pamięci oraz

²² W tym zakresie zasady finansowania będą uzgadniane w każdym przypadku indywidualnie przez strony, a nakłady finansowania poniesione przez jedną ze stron mogą być częściowo lub w całości zrekompensowane przez drugiego kontrahenta w dowolnej uzgodnionej formie (art. 6 ust. 2).

²³ W tym zakresie nakłady finansowe niezbędne do zrealizowania przedsięwzięć ponosi ta strona, na której terytorium państwowym są one realizowane (art. 6 ust. 3).

²⁴ Koszty przejazdu i utrzymania specjalnych grup roboczych ponosi ten kontrahent, który je wysłał (art. 6 ust. 4).

upamiętnieniem poległych i pomordowanych żołnierzy oraz osób cywilnych drugiej strony na swym terytorium państwowym. Zasady finansowania i ponoszenia nakładów ustalono w zależności od dokonywanych przedsięwzięć (art. 6).

Strony wyraziły wolę zapewnienia obywatelom drugiego kontrahenta swobodnego dostępu do znajdujących się na jej terytorium miejsc spoczynku i pamięci poległych i pomordowanych rodaków. W dodatku zobowiązały się do sprzyjania zakładaniu i utrzymaniu muzeów i ośrodków spotkań w pobliżu miejsc spoczynku i pamięci (art. 7).

Umowa ta określiła wszelkie niezbędne kwestie związane z opieką nad miejscami spoczynku i pamięci żołnierzy oraz osób cywilnych, w tym podejmowanych różnego rodzaju przedsięwzięć w tym zakresie. Umożliwiła podjęcie intensywnych działań nad odnalezieniem miejsc pochówku i odbudową polskich cmentarzu w Uzbekistanie.

5 | Podsumowanie

Dokonana analiza pozwala na stwierdzenie, że przyjęte umowy międzynarodowe określiły nie tylko ramy prawne opieki nad miejscami spoczynku i pamięci żołnierzy oraz osób cywilnych, ale nadały współpracy w tym zakresie odpowiednią rangę. Przyjęte traktaty stworzyły właściwe podstawy prawne polsko-uzbeckiej współpracy w zakresie ochrony grobów i cmentarzy, a tym samym są istotnym elementem w kształtowaniu przyjaznych stosunków między tymi państwami. Można stwierdzić, że zostały przyjęte odpowiednie rozwiązania prawne dla ochrony polskich grobów i cmentarzy znajdujących się na terytorium Uzbekistanu.

Warto też dodać, że po ich podpisaniu i utworzeniu ambasady RP w Taszkencie przeprowadzono lustrację cmentarzy i podjęto rozmowy z lokalnymi władzami oraz rozpoczęto poszukiwania w uzbeckich archiwach.

Dzięki podjętym staniom przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w 2001 r. odbudowano jedenaście nekropolii (w Czirakczja, Guzar, Jakkabag, Jangi-Jul, Kanimech, Karmana-Miasto, Karmana-Stacja, Kitab, Olmazor I [dawniej Wriewskaja], Olmazor II [dawniej Wriewskaja])

i Szachrisabz)^[25], a kolejne sześć w 2010 r. (w Beszkent, Gałabułag, Karszi, Margiełan, Narpaj i Taszłak)^[26]. Niestety nie wszystkie miejsca pochówku udało się określić i nie wszystkie dane pogrzebanych można obecnie ustalić. Z tego też względu pamięć wszystkim zmarłym uczczono wybudowanym w Taszkencie pomnikiem^[27].

Obecnie na terytorium Uzbekistanu znajduje się 17 cmentarzy, na których spoczywają żołnierze armii gen. Władysława Andersa oraz osoby cywilne. Największą polską nekropolią w tym państwie jest Polski Cmentarz Wojskowy w Guzach. Obiekty te są pod stałą opieką Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego; są przeprowadzane systematycznie prace remontowo-budowlane, w tym m.in. w 2014 r. wymieniono nieczytelne tablice z nazwiskami na cmentarzach w Guzar, Kanimech, Karmana-Stacja i Karmana-Miasto, przeprowadzając jednocześnie korektę inskrypcji; w 2016 r. wykonano remonty na cmentarzach w Jangi-Jul, Olmazor I, Olmazor II, Guzar oraz odnowiono pomnik w Taszkencie; w 2018 r. zostały wykonane generalne remonty na cmentarzach w Gałabułag, Taszłak i Margiełan^[28].

Należy też z satysfakcją przyjąć ogłoszoną w dniu 8 września 2023 r. informację, że rozpoczęte zostały prace nad digitalizacją Polskich Cmentarzy Wojennych w Uzbekistanie. Projekt ten, realizowany wspólnie przez Ambasadę RP w Taszkencie, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku i Muzeum Sybiru w Białymstoku, zakłada powstanie strony internetowej, na której będą dostępne: interaktywna mapa z geolokalizacją wszystkich polskich cmentarzy, ich wirtualne modele wykonane w technologii 3D wraz z imiennymi spisami wszystkich pochowanych na tych nekropoliach Polaków^[29].

²⁵ Warto przy tym odnotować, że już w 1998 r. władze obwodu kaszkaderyjskiego na swój koszt podjęły się prac remontowych i ogrodzenia polskich cmentarzy w Jakkabag, Szachrisabz i Kitab. Regina Piątek, Jerzy Platajs, *Polskie cmentarze wojenne w Uzbekistanie*, 9.

²⁶ Kunert, „Przedślowie”, 14.

²⁷ Na pomniku widnieje napis: W hołdzie tysiącom Polaków Żołnierzom Armii Polskiej na Wschodzie Gen. Władysława Andersa i osobom cywilnym byłym jeńcom więźniom sowieckich łagrów zmarłym w drodze do Ojczyzny w 1942 r. spoczywającym w uzbeckiej ziemi. Cześć ich pamięci.

²⁸ Informacja udzielona przez Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, pismo nr DDZ-MPN.7513.9.2020.RP z dnia 2 października 2020 r.

²⁹ *Digitalizacja Polskich Cmentarzy Wojennych w Uzbekistanie*. <https://www.gov.pl/web/uzbekistan/digitalizacja-polskich-cmentarzy-wojennych-w-uzbekistanie>. [dostęp: 25.07.2024].

Bibliografia

- Antonowicz Lech, „Rozpad ZSRR ze stanowiska prawa międzynarodowego” *Państwo i Prawo*, nr 9 (1992): 20-29.
- Boćkowski Daniel, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940-1943*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton-Institut Historii PAN, 1999.
- Czyżak Mariusz, „Prawna ochrona grobów i cmentarzy wojennych w polskim systemie prawnym” *Wojskowy Przegląd Prawniczy*, nr 2 (2011): 50-58.
- Digitalizacja Polskich Cmentarzy Wojennych w Uzbekistanie*. <https://www.gov.pl/web/uzbekistan/digitalizacja-polskich-cmentarzy-wojennych-w-uzbekistanie>.
- Karski Karol, *Rozpad ZSRR a prawo międzynarodowe*. Warszawa: Bellona, 2015.
- Kunert Andrzej K., „Przedślowie”, [w:] Krzysztof Hejke, *Uzbekistan. Polskie Cmentarze Wojenne*. 5-19. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, 2011.
- Piątek Regina, Jerzy Platajs, *Polskie cmentarze wojenne w Uzbekistanie*. Warszawa: Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, 2011.
- Pirimkułow Shodmonkuł D., „Polacy w historii Uzbekistanu”, [w:] *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. Tadeusz Bodio. 51-75. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2001.
- Stasiak Kinga, Wojciech Sz. Staszewski, Anna Szarek-Zwijacz, *Stosunki polsko-armeńskie. Wybór dokumentów z wprowadzeniem*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2017.
- Wojciech Sz. Staszewski, „Dwustronne umowy o ochronie grobów i cmentarzy zawarte przez Polskę”, [w:] *Prawo międzynarodowe publiczne. Studia i materiały*, t. II, red. Kinga Stasiak, Wojciech Sz. Staszewski, Anna Szarek-Zwijacz. 191-246. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2019.
- Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator*, t. III, Azja, Zakaukazie, Australia i Oceania 1918-2009, red. Krzysztof Szczepanik, Anna Herman-Lukasik, Barbara Janicka. Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Biuro Archiwum i Zarządzania Informacją, 2010.
- Śmidowski Witold, „Stan i perspektywy rozwoju polsko-uzbeckich stosunków politycznych”, [w:] *Uzbekistan. Historia – społeczeństwo – polityka*, red. Tadeusz Bodio. 389-401. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa, 2001.
- Zieliński Eugeniusz, „Proces odrodzenia narodowego i państwowego republik”, [w:] *Przeobrażenia ustrojowe w republikach dawnego ZSRR*, red. Eugeniusz Zieliński. 7-52. Warszawa: Dom Wydawniczy i Handlowy Elipsa, 1993.

